

amelynek során a Hadtörténeti Intézet és Múzeum munkatársai sok esetben egyetlen katonára azonosításába is szinte már hihetetlen energiákt fetetnek bele.

Vitathatatlan érdeme a munkának, hogy a Szerző bemutatja a bolgár katonasírok és katonai emlékhelyek életét azok létesítésétől napjainkig, ideértve egyes temetők összevonását vagy a siklósi, majd harkányi múzeum tündöklését és hanyattatását. Kibontakoznak annak körvonalai is, hogy a mindenkor politikai kurzus miként befolyásolta azok sorsát, nem feltétlenül helyeselhetően, hiszen egyfelől a hősi halott egyszerű katonákon, akik személyükben nem tehetők felelőssé a háborúért, s nem tettek mást, mint szemtől szembe harcoltak, nem etikus „elverni a port” a felelős döntéshozók helyett, másfelől a kiállítóhelyek a múlt bemutatását szolgálják, s lehet és kell is azok objektivitására törekedni, ám a történelemben mesterséges fehér foltokat teremteni a társadalom eljövendő generációival szemben elkövetett vétek. Szokatlan dolog idézetet illeszteni egy recenzióba, ám a filozófus George Santayana szavai ide kívánkoznak: „Aki nem tud emlékezni a múltra, arra van átkozva, hogy megismételje azt.”

Egy könyvismertetés clengedhetetlen elengedhetetlen része a bírálat. A hadtörténész Alexander Grujov művének bemutatása során legszívesebben eltekintene ettől, hiszen a munkát kifejezetten értékesnek, hasznosnak tekinti, s közben nem győzi dicsérni értékeit. A követelményeknek azonban kénytelen eleget tenni, még ha – okkal – visszafogottan is.

A fentebb már említett hiányosságokon túlmenően, a hadműveleteket és a harcokat térkép és hadszíntérleírás nélkül legfeljebb azok képesek követni, akik maguk is részesei voltak azoknak, illetve akik az adott térségben laktak. A kötetben ilyeneket azonban hiába keres az olvasó.

A Szerző kiválóan beszéli és használja a magyar nyelvet, s könyvében – eléggé nem dicsérhetően – néha olyan irodalmi szófordulatokat alkalmaz, amelyek még született magyar szerzőktől is szokatlanok. Ezzel együtt sem lett volna felesleges a kéziratot egy magyar nyelvi lektorral átolvasatni, ami egyébként a legtöbb magyar író kéziratára is ráfér(ne), így semmiképpen sem e kötet szerzőjének személyes bírálatra ez, sokkal inkább a kiadójára. Ugyanez mondható el egy hadtörténész lektor „szolgálatának” igénybe vételére is. Ez esetben elkerülhető lett volna, hogy példának okáért az „Első Bolgár Hadsereg” vagy a „31. Szilisztrai gyalogezred” nagy kezdőbetűkkel, a „magyar II. hadsereg” arab helyett római hadrendi számmal íratassék, illetve hogy a hadosztály-tüzérezred „hadosztályi tüzérezred” formában szerepeljen.

A rezensens tudja, hogy „a tökéletes könyvet még nem találták fel,” így be is keszti kifogásainak sorát – többet amúgy sem nagyon találna Alexander Grujov minden szempontból kiváló alkotásában, amelyet őszintén ajánl a szakemberek (kutatók, történészek, hadisírgondozók), tanárok, diákok, és minden érdeklődő figyelmébe.

Ravasz István

STARK TAMÁS

MAGYAR FOGLYOK A SZOVJETUNIÓBAN

Kisebbségkutatás Könyvek

(Lucidus Kiadó, Budapest, 2006. 259 o.)

Magyarország második világháborús embervesztése kutatásának egyik legismertebb hazai szakembere Stark Tamás, aki immáron több mint két évtizede keresi a választ a kérdésre: vajon hányan váltak az egykori/akkori Magyarország lakosai közül – felekezeti ho-

vatartozásra, nemzetiségre, életkorra, nemre való tekintet nélkül – a második világháború áldozataivá.

A téma kutatását a rendelkezésre álló – illetve nem álló – források nem igazán könnyítik/könnyítették meg, hiszen a legtöbb esetben

a különböző településeken 1945 után felvett statisztikai adatok, korabeli veszteségi kimutatások, emlékezések egybeeséseit és nem egy esetben azok ellentmondásait is fel kell oldani. Ez úgy tűnik, hogy a nehézségek ellenére is a legtöbb esetben sikerült Stark Tamásnak. Kutatási módszerére jellemző a források iránti tisztelet, de egyben a kritika is, az alaposág és a legapróbb jelzés, anyag felderítése iránti igény.

Legújabb munkájában a második világháborús embervesztéshez szorosan köthető témát dolgozta fel, nevezetesen azt, hogy vajon hányan, mikor, honnét és miért kerültek fogolyok a Szovjetunióba a második világháború éveitől és annak befejeztét követően?

Stark Tamás könyvében – ahogy a címben is olvashatjuk – következetesen foglyokról ír s teszi azt, megítélésem szerint, helyesen. Stark ugyanis jól érzékelt és jelezte egyúttal, hogy a valamikori Szovjetunióba került magyarok, illetve magyar állampolgárok – a megkülönböztetés azért is lényeges, mert utóbbiak között jelentős számban voltak németek és más nemzetiségűek is – jelentős része nem katonaként, az akkori magyar királyi honvédség tagjaként került fogságba és lett hadifogoly, hanem polgári személyként került a szovjet hatóságok „jóvoltából” a távoli világba.

Hogy ez miért következhetett be, s miért nevezhetnénk az elhurcoltakat akár „modernkori rabszolgáknak?” Úgy vélem, azért, mert az akkori Szovjetunió politikai vezetése, illetve annak egyik meghatározó személyisége már 1943-ban tett olyan kijelentést, amelyből lehetett következtetni a később bekövetkezőkre.

Vjacseszlav Molotov, a Szovjetunió külügyi népbiztosa 1943. június 7-én a moszkvai brit nagykövethez, Sir A. C. Kerrhez írott levelében így fogalmazott: „A szovjet kormány úgy véli, hogy azért a fegyveres segítségért, amelyet Magyarország Németországnak nyújtott, valamint azokért a gyalázatosságokért, amelyeket a megszállt területeken követek el, a felelősséget nem csak a magyar kormánynak kell viselnie, hanem nagyobb vagy kisebb mértékben a magyar népnek is.”

Molotov véleménye a későbbiek során akár megvalósult „kormányprogramnak” is tekinthető. Az akkori Magyarország területére 1944 augusztusának közepén benyomuló szovjet Vörös Hadsereg csapatai azonnal megkezdték a magyar, illetve magyar állam-

polgárságú lakosság tömegeinek különböző munkára való felhasználását – részben lakóhelyüktől nem túl távollévő területeken – és a hadifogságba esett katonák mellett megindult a civilek „összegyűjtése és elhurcolása” is.

Az első ilyen cselekményekre Észak-Erdélyben és főleg a kárpátaljai területeken került sor. Utóbbi esetben nem kevés politikai szándék is szerepet játszott/játszhatott a lépések megtételében, hiszen a területre – amely a trianoni békediktátum következtében a létrejövő Csehszlovák államhoz került, majd 1939. március 18-a után ismét Magyarország részét képezte – a sztálini Szovjetunió (is) igényt tartott, s mint kiderült „az ott élők döntő többsége a Szovjetunióhoz való csatlakozás híve volt.” (Az 1945 tavaszán már éledező benesi csehszlovák adminisztráció Kárpátalján megjelent képviselői rövid és eredménytelen kísérlet után befejezték tevékenységüket, feladták a kilátástalannak tűnő „harcot.”)

A Szovjetunió által megfogalmazott cél egyébként egyértelmű volt: mindazoknak, akik a Szovjetunióba kerülnek, a lerombolt ország helyreállításában kell „közreműködniük.” Út-, vasút- és hídépítés, bányaművelés, mezőgazdasági munka és minden elképzelhető tevékenység várt az elhurcoltakra. A hadifogságba kerültek és az elhurcoltak száma természetesen nagyon nehezen határozható meg, de Stark Tamás és más kutatók is úgy vélik, hogy a Szovjetunióba került magyarok, illetve Magyarországról elhurcolt személyek száma összességében elérheti a hétszázazretet, s közülük mintegy kétszázötvenezerre tehető a szülőföldjükre soha vissza nem tértek száma. Azaz ennyien veszítették életüket a fogolytáborokba történő szállítás során, a kényszermunkában, a fogságban.

Stark Tamás – amint azt fentebb már jeleztem – foglyokról és nem hadifoglyokról, illetve nem csak hadifoglyokról ír, s teszi ezt szerintem helyesen. Azért is fontos hangsúlyozni ezt, mert különbséget kell tenni a haderő kötelékében szolgáltak, és a harcok következtében hadifogságba kerültek, és az elhurcoltak között, akik közül nem kevesen már elfogásukkor, illetve a Szovjetunióba történő szállításuk után, hadbírói ítéletek következtében, elítélteké is váltak. Ők lettek azok az elfogott, elhurcolt személyek, akik csak az 1950-es évek közepén térhettek vissza a Szovjetunióból ahol a döntő többségüket háborús bűnösnek ítélték el a különböző

szovjet bíróságok és Magyarországra történt visszatérésük után még nem kevés szenvedés, megaláztatás várt rájuk.

Stark Tamás könyve kapcsán szólni kell arról is, hogy a szerző a fogságba kerülés különböző körülményeiről ugyanúgy beszámol, mint a különböző gyűjtő- és fogolytáborok belső életéről, a munkáról, az „ellátásról,” a szovjetunióbeli tapasztalatokról. Nagyon helyesen – és az olvasó számára érthetően – vázolja fel a szovjet táborrendszert és tesz különbséget a különböző típusú táborok között. Az olvasó így megtudhatja, hogy nem minden tábor – pontosan a többségük nem – képezte a GULAG részét, de a tábori körülmények többnyire mégis azonosak voltak.

Az emlékezésekből, melyek közül nagyon sokat felhasznált munkájában a szerző, néha egy-egy emberibb pillanat is kiderül, örről és

örzöttről egyaránt, de képet kaphatunk a mindennapok apró „örömeiről” is, amelyek nem egy esetben a túlélés reményét villantották fel a foglyok számára.

Úgy vélem, a könyv igazi értéke, hogy tudományos munka mivolta ellenére is, illetve azzal együtt, emléket állít azoknak a százezreknek, akik a második világháború áldozataiként szovjet fogságot kellett, hogy elszenvedjenek és azoknak is, akiknek az élete a szovjet táborok világában ért véget. Valamennyiük emlékének a megőrzése kötelességünk és nagyon fontos, hogy sorsuk alakulása, életük, szenvedésük mindannyiunk előtt ismert legyen. Ehhez segít hozzá bennünket Stark Tamás kitűnő könyve, amely a magyar történetírás egyik értékes alkotása és fontos, hogy megjelent!

Szakály Sándor

RAVASZ ISTVÁN (SZERK.)

EMLÉKEK A HADAK ÚTJA MENTÉN

Avagy: hadtörténelem, kegyelet és hagyományörzés

(HM Hadtörténeli Intézet és Múzeum – Petit Real Könyvkiadó, Budapest, 2006, 304 p.)

A HM Hadtörténeli Intézet és Múzeum immár negyedik esztendeje bocsát útjára olyan kiadványokat, amelyek legnagyobb részét munkatársai tollából születtek. A sorozat – most már bátran használhatjuk ezt a szót – első kötete a 2003. november 16-án, az intézmény 85. születésnapjára kiadott, annak történetét bemutató kötet volt, amit 2004-ben az 1914–1918-as Nagy Háborúról megjelentetett, majd 2005-ben az 1939–1945 közötti Totális Háborút feldolgozó kiadvány követett. S most, ismét csak a születésnapra időzítve, íme itt van a legújabb emlékkönyv.

A sorozat főszerkesztője, Dr. Holló József altábornagy, a Hadtörténeli Intézet és Múzeum főigazgatója, illetve a 2., 3., és e mostani kötet szerkesztője, dr. Ravasz István alezredes, a Hadtörténeli Múzeum tudományos titkára, a Hadisírgondozó Iroda korábbi vezetője mind 2004-ben, mind 2005-ben tudta, hogy nem állhat meg a világháborúkat feldolgozó emlékkönyvek kiadásával, hiszen nem csak a

honvédek helytállása érdemli meg a bemutatást, de hősi halált halt bajtársaik emlékének megőrzése és ápolása is. A 2006-ban útjára bocsátott könyv mintáját egy 1938-as kiadvány képezte, amely a hősi emlékművek és a katonasírok közé kalauzolja el olvasóit.

A Hadtörténeli Intézet és Múzeum 88. születésnapjára megjelenő kötet apropóját az adja, hogy a második világháborút követő hat évtizedben sorra jelentek meg a tudományos publikációk, elemzések, monográfiák, ám nem kerültek kiadásra az első világháborút követő két évtizedre oly jellemző emlékkönyvek. A most megjelenő emlékkönyv célja – e koncepció jegyében – tudományos ismeretterjesztő jelleggel a hősi halált halt vagy a háború következtében életüket vesztett magyar katonák emléke ébren tartásának bemutatása. S ez legalább olyan fontos, mint maguknak a háborúknak a feldolgozása. A kegyelet küldetés, amely hidat képez múlt és jövő, háború és béke, gyűlölet és megbékélés között. Miként